

Teologiset väitöskirjat

Ilpo Tiitinen

Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan juhllallinen promootio 23. toukokuuta näytti kuinka merkittävä tohtoritehdas tiedekunta nykyisellään on. Väitöskirjoja julkaistiin harvaksen aina 1970-luvulle asti. Varsinkin 1800-luvulla teologisen väitöskirjan ilmestyminen oli harvinainen tapaus. Yliopiston siirryttyä 1828 Helsinkiin lisensointiväitöskirjoja julkaistiin peräti harvoja. Harvat väitöskirjat kirjoitettiin virkaan pätevytykseksi. Oli sitten haettavana apulaisen virka tai varsinaisen professorinvirka hakijan tuli julkaista oppinäyte, väitöskirja *pro munere*. Myös dosentiksi aikovien tuli julkaista asianmukainen väitöskirja.

Väitöskirjoista käytiin niukka keskustelu tiedekunnassa ja mahdollisesti myös konsistorissa. Varsinkin kiistallisissa tapauksissa konsistori saattoi keskustella pitkäänkin. Tämä julkisempaa keskustelua ei ollut. Kulisseissa keskustelua saatettiin käydä pieterin teillä tai tiedekunnan ja tuomiokapitulien kanssa.

Lars Stenbäck julkaisi latinankielisen väitöskirjan dosentuuria varten 22.5.1844. Tiedekunta oli valmis hyväksymään sen tarkoitustaan varten, mutta arkkipiispa Melartin ja yliopiston rehtori vehkeilivät niin, että Stenbäckille ei pietistinä myönnetty opetus-oikeutta.

Nyt tapahtui ensimmäisiä kertoja, että keskustelu teologisesta väitöskirjasta laajeni myös yliopiston ulkopuolelle. Stenbäck julkaisi väitöskirjansa ruotsiksi ja dosentuurin ympärillä syntyneet asiakirjat julkaistiin kaikkien luettavaksi.

Toisen kerran keskustelu laajeni yliopiston ulkopuolelle, kun G. G. Rosenqvist 1893 oli virkaväitöskirjassaan esittänyt ajatuksia, jotka kavahduttivat erityisesti herätyskristittyjä. Kuopion piispa Gustaf Johansson kylläkin pahasteli sitä, että puhtaasti tieteellinen keskustelu oli siirtynyt tiedekunnan ulkopuolelle.

Suomenkielisen tieteen alue ahdas

Ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja tarkastettiin teologisen tiedekunnan suostumuksella 30.5.1891. Tuolloin J. S. Pajula puolusti kirkkohistoriallista väitöskirjaansa. Vuonna 1893 ilmestyi ensimmäinen suomenkielinen eksegeettinen väitöskirja, 1900 ensimmäinen suomenkielinen käytännöllisen teologian opinalaan kuuluva väitöskirja. Kesti vuoteen 1922 ennen kuin ilmestyi ensimmäinen suomenkielinen systemaattisen teologian väitöskirja.

Suomenkieliset väitöskirjat saivat tavallista laajemman levikin, koska ne ilmestyivät usein myös kaupallisen kustantajan toimesta. Näin myytiin jo Pajulan väitöskirjaa. Kun näistä suomenkielisistä teoksista aikaa myöten kirjoitettiin myös *Vartijassa* ja *Kotimaassa* tulivat ne laajemmin kristikansan ulottuville.

Mutta suomenkielisen tieteen alue on ahdas, keskustelukumppaneita on niukalti. Yliopiston kirjasto on tietysti vaihtosuhteessa monien pohjoismaisten ja keskieurooppalaisten yliopistokirjastojen kanssa. Mutta menestyksellinen vaihto tietysti edellyttää sitä, että kirjat kirjoitetaan suurilla kielillä. Jos väitöskirja ilmestyi jonkin tieteellisen seuran julkaisusarjassa, se takasi teokselle laajemman levikin.

Helsingin yliopiston viimeisen professorinväitöskirjan julkaisi 11.5.1901 Arthur Hjelt. Filosofian lisensointiväitöskirjansa Hjelt oli julkaissut ranskaksi vuonna 1892. Nyt hän 1901 julkaisi ruotsinkielisen teologian lisensointiväitöskirjan ja saksankielisen professorinväitöksen. Vuonna 1903 tämä teos ilmestyi Leipzigissä Th. Zahnin julkaisemassa sarjassa *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altchristlichen Literatur*. Samaten 1909 tarkastetut A. F. Puukon Deuteronomium -väitöskirjat ilmestyivät Leipzigissä Kittelin sarjassa *Beiträge zur Wissenschaft vom Alten Testament*.

Tarvitaan paljon rahaa ja reipasta mieltä

Kun humanisti Yrjö Hirn 1890-luvulla ilmoitti opettajalleen professori C.G. Estlanderille aikovansa ryhtyä väitöskirjan kirjoittamiseen, Estlander ilmoitti että siihen tarvitaan reipasta mieltä ja paljon rahaa. Väitöskirjojen painatus oli monesti melkoinen taloudellinen rasite. Niinpä painatuskustannuksia pyrittiin vähentämään liittämällä teos johonkin sarjaan tai saamalla se kaupallisen kustantajan ohjelmaan.

Teologisten väitöskirjojen tulo kotimaisiin tieteellisiin sarjoihin on ollut hidasta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksissa ei vieläkään ole ilmestynyt ensimmäistäkään teologista väitöskirjaa. 1838 perustetun Suomen Tiedeseuran julkaisuihin tuli ensimmäinen teologinen väitöskirja vasta 1884, kun Gunnar af Hällströmin patristinen väitöskirja ilmestyi Tiedeseuran *Commentationes Humanarum Litterarum*-sarjassa. Varsin hitaasti lähtivät liikkeelle teologisten julkaisuseurojenkin väitöskirjat. 1891 perustettujen Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran ja Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuihin teologiset väitöskirjat tulivat 1920- ja 1930-luvulla. Väinö Perälän *Eskil Petraeus*- monografia (1928) oli ensimmäinen väitöskirja Kirkkohistoriallisen seuran toimituksissa. Eino Sormusen *Jumalan armo I* (1932) oli ensimmäinen väitöskirja Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisussa. 1938 perustetun Suomen Eksegeettisen seuran ensimmäinen väitöskirja oli Esko Haavan *Ihmisen poika* vuodelta 1949. Vuonna 1944 perustetun Luther-Agricola Seuran ensimmäinen väitöskirja oli Olavi Lähteenmäen 19.2.1955 tarkastettu *Sexus und Ehe bei Luther*. Nykyisen Missiologian ja Ekumeniikan seuran (per. 1955) ensimmäinen väitöskirjajulkaisu oli vuonna 1966 tarkastettu Raimo Harjulan väitöskirja *Roomalaiskatolisen kirkon ja Kristuksen mystillisen ruumiin identiteetti Pius XII:n mukaan*.

Eniten teologisia väitöskirjoja on varsinaisten teologisten julkaisuseurojen lisäksi julkaistu Suomalaisen Tiedeakatemia julkaisussa.

Suomalainen Tiedeakatemia perustettiin 1908. B-sarjassa on ilmestynyt kolmisensataa nidettä. Näistä teologian väitöskirjoja on kahdeksan. Tiedeakatemia toimituksiin liitettiin 1973 uusi sarja nimeltään *Dissertationes humanarum litterarum*. Sarja lakkautettiin 1996 ja väitöskirjat siirrettiin ilmestymään muissa Tiedeakatemia ja Tiedeseuran yhteisissä sarjoissa.

Ensimmäinen teologinen väitöskirja Suomalaisen Tiedeakatemia toimitusten sarjassa oli Aapeli Saarisalon väitöskirjana 25.5.1927 ilmestynyt teos *The Boundary between Issachar and Naphtali. An archaeological and literary study of Israel's settlement in Canaan*. Vasta toistakymmentä vuotta myöhemmin 1938 ilmestyi seuraava väitöskirja Tiedeakatemia annaaleissa. Tuolloin julkaistiin Lennart Pinomaan saksankielinen Luther-väitöskirja. Tämä kirjahan aloitti suomalaisten Luther-väitöskirjojen sarjan. Enimmältään Tiedeakatemia on julkaissut eksegeettisiä väitöskirjoja (ja tutkimuksia). B-sarjan toimittaja professori Yrjö Blomstedt kertoi 1980-luvulla kuinka kannattavaa oli julkaista teologiaa ja erityisesti eksegetiikkaa, koskapa saksalaiset ostavat ne kaikki. Muiden alojen julkaisuja ei osta kukaan, lisäksi professori Blomstedt.

Teologiset väitöskirjat divareiden pohjasakkaa

Alkuun *Dissertationes*-sarjassa kirjat ilmestyivät tyografialtaan tyyppinä konekirjoituspainatteina. Sittemmin kehittyvä tietojenkäsittely on

mahdollistanut, että tuon sarjan kirjat ilmestyivät typografisesti korkeatasoisina kirjoina.

Ensimmäiset teologiset väitöskirjat, jotka painettiin Tiedeakatemian julkaisuihin, ilmestyivät erillisiä väitöskirjapainoksina, toisin sanoen ainakin kannot ja tittelilehti painettiin erikseen. Sittemmin tyydyttiin liittämään väitöskirjakappaleisiin erityinen väittelylehti, joka sujautettiin sarjajulkaisun väliin. Ensimmäinen tällainen oli Heikki Räisäsen väitöskirja *Die Mutter Jesu im Neuen Testament* (1969). Teos ilmestyi toisena painoksena vuonna 1969. Itse asiassa uusi painos on facsimile, vaikka sarjanumero vaihdettiinkin. *Dissertationes*-sarjassa ilmestyi 1979–1994 neljätoista teologista väitöskirjaa, joista yhdeksän Uuden Testamentin eksegetiikan, kolme Vanhan Testamentin eksegetiikan ja yksi ekumeniikan ja yksi uskontotieteen alalta.

Kun tasan kolmekymmentä vuotta sitten ryhdyin keräämään Helsingin Yliopiston teologisia väitöskirjoja, arvelin tehtävää helpoksi. Tuohon aikaan vanhoja 1800-luvun dissertaatioita sai hyvin varustetuista Helsingin antikvariaateista halvalla. Myöhempiäkin vuosina olen havainnut, että mitkään kirjat eivät ole niin halpoja kuin teologiset väitöskirjat. Edv. Stenij arveli vuonna 1907, että väitöskirjojen turha ilmainen jakelu aiheutti sen, että suuri osa painoksista ajautui antikvariaatteihin. Nythän väitöskirjojen jakelu on käytännöllisesti katsoen katkennut. Kun osa teoksista ilmestyy nykyisin myös omakustanteina, on väitöskirjojen tavoittaminen hankalaa, varsinkin jos kerääjä asuu maalla. Saisikohan *Tieteessä tapahtuu* -lehden Uutta tiedekirjassa-palstalle muunkin kuin tieteellisissä sarjoissa ilmestyvän kirjallisuuden. Vai olisiko väitöskirjoille saatavissa ihan oma palsta?

Helsingin Yliopiston teologiset väitöskirjat vuosilta 1828–1997 ovat näytteillä Vammalassa Vanhan kirjallisuuden päivillä 27.–28.6.1997. Näyttelyn rungon muodostaa Ilpo Tiitisen väitöskirjakokoelma, jota on täydennetty Helsingin yliopiston kirjaston kokoelmista.

Kirjoittaja on Vammalan Vanhan kirjallisuuden päivien toiminnanjohtaja. Hän on myös Vammalan kaupungin kulttuuritoimen johtaja.